

**การจัดการแหล่งชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม:
กรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม**

**Management of community resources to allow tourists to experience the traditional way of life:
A case study of local communities at Amphawa floating market Samut songkhram province**

นิพนธ์ ภมร¹ และ พัชรีย์ ตันติวิภาวิน²

บทคัดย่อ

จุดมุ่งหมายของการนำเสนอบทความวิจัยนี้ เพื่อเสนอแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเพื่อสามารถสัมผัสได้ถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และแนวทางเพื่อการป้องกันและการแก้ไขปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อที่จะช่วยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของการจัดการการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการมีส่วนร่วมของบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต่อการจัดการการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

อัมพวา เป็นชุมชนศูนย์กลางการค้าและคมนาคมที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำแม่กลอง อย่างไรก็ตามอัมพวา ยังคงมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ระบบนิเวศ และ เกษตรกรรม คนอัมพวาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานต่างๆ มาร่วมฟื้นฟูชุมชน จนกระทั่งประสบความสำเร็จ โดยเริ่มจากการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมชุมชนและการฟื้นฟูตลาดน้ำ กระบวนการดังกล่าว กลายเป็นต้นแบบ ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนอื่นๆ ทั่วประเทศเดินทางมาดูงานและนำประสบการณ์ดังกล่าวไปประยุกต์ ใช้จนเกิดการฟื้นฟูชุมชนริมน้ำในภูมิภาคต่างๆ ของไทยมาเป็นลำดับ จากการศึกษาพบว่า รูปแบบทางการตลาดที่ยั่งยืนของตลาดน้ำ คือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ด้วยการนำสิ่งที่มีคุณค่าในท้องถิ่นสร้างเป็นสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชนตามวิถีชีวิตประจำวัน โดยสร้างความแตกต่างให้เปิดเป็นตลาดน้ำยามเย็นเพียงวันศุกร์-วันอาทิตย์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อต้องการให้คนในชุมชนมีรายได้ และเกิดเศรษฐกิจที่ดี โดยมีการคำนึงถึงสังคม และสิ่งแวดล้อม

คำสำคัญ: ตลาดน้ำอัมพวา, วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม, สังคมและสิ่งแวดล้อม

¹ นักศึกษาวิทยาลัยการท่องเที่ยวและการบริการ สาขาธุรกิจการบิน มหาวิทยาลัยศรีปทุม บางเขน

² สถาบันการทูตและการต่างประเทศ มหาวิทยาลัยรังสิต

Abstract

The aim of presenting this research paper is to propose guidelines for tourism and environmental management in order to be able to experience the traditional way of life and guidelines for the prevention and solution of natural resources and environmental problems of the local community, Amphawa Floating Market in Samut Songkhram Province. These are to help people involved understand and realize the value of tourism management and the environment, including the participation of all parties involved in tourism management and natural resource conservation.

The Amphawa community was formerly the largest trading and communication center, in the Mae Klong Basin. However, Amphawa has managed to retain its vivid historical past in terms of architecture, arts, ecology and agriculture. Local people and administrations are known to have their strong points in this regard. Also, outside organizations have participated in the successful rehabilitation of the Amphawa community, involving the conservation of local architecture and the rehabilitation of the floating market. This process has become a model for other local administrations and communities, whose representatives visit Amphawa for a study and share ideas about the conservation process so that they can apply them in their effort to revive their riverside communities across Thailand. The results of the study are that a sustainable Amphawa floating market involves the participation of the local community to create an attractive valuable and sustainable local tourist attraction. The market is part of a way of life which makes a difference to the local community not only by increasing their earnings and growing the local economy but also strengthening local society groups and the environment.

Keywords: Amphawa floating market, traditional lifestyle, society and environment

1. บทนำ

การพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยรวมแล้วต้องมีการปรับสภาพการจัดการ เพื่อให้สอดคล้องกับการเข้าสู่กระแสโลกที่เปลี่ยนไป (Paradigm shift) จากสังคมบริโภคนิยมเข้าสู่ยุคสังคมที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ที่ไม่ได้เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ซึ่งทรัพยากรการท่องเที่ยว นั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม สิ่งที่เป็นรูปธรรมนั้นเป็นสิ่งที่สัมผัสจับต้องได้ มีทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ทรัพยากรรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ก็เช่น ป่า ไม้ ภูเขา สัตว์ป่า ทะเลสาบ ถ้ำ น้ำตก ส่วนที่เป็นรูปธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ กิจกรรมการละเล่นต่างๆ ในท้องถิ่น สวนสาธารณะ สวนสนุก โรงภาพยนตร์ และศูนย์การค้า เป็นต้น

ปัจจุบันการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวทางเลือกใหม่ ที่กำลังได้รับความสนใจเพิ่มมากยิ่งขึ้นจากนักท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ เป็นการให้ความสำคัญต่อการเดินทางท่องเที่ยวไปยังสถานที่ท่องเที่ยว และดำเนินรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เช่น แหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นต้น โดย Seba, J. A. (2012) ได้สรุปนิยามของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้ว่า คือการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยหลีกเลี่ยงการสร้างผลกระทบด้านลบที่ก่อให้เกิดความเสียหาย หรือการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของพื้นที่ท่องเที่ยวและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ นี้ ได้เริ่มแพร่หลายนับตั้งแต่ ช่วงปลายปี ค.ศ. 1980 เป็นต้นมา การพัฒนาการเจริญเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีอัตราการขยายตัวเร็วที่สุดอันหนึ่งของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและแนวโน้มการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ จึงมีความสำคัญมากต่ออนาคตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว (Seba J. A., 2012) กระแสความสนใจของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันที่มุ่งเน้นการท่องเที่ยวที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ความคิดริเริ่มสีเขียวกำลังเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลก และสะท้อนให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยวโดยนักท่องเที่ยวได้ให้ความสนใจต่อรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

อุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทย นั้น ถือเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่สามารถทำรายได้ให้ประเทศเป็นอย่างมาก เนื่องจากประเทศไทย มีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ และสวยงาม ไม่ว่าจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ซึ่งมีเอกลักษณ์ และวัฒนธรรมเฉพาะตัว จึงเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศมากขึ้นอีกด้วย ในการพัฒนาศักยภาพชุมชน นั้น มีภาคส่วนต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทหลากหลาย ภาคเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยตรง หรือภาควิชาการทั้งสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs ต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากมาย การมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมากมายหลากหลายเช่นนี้ ทำให้ทิศทางการพัฒนามีความหลากหลายแตกต่างไปตามภารกิจหรือแนวทางของแต่ละหน่วยงาน ดังนั้น ภาคส่วนต่างๆ โดยเฉพาะภาคประชาชนจึงจำเป็นต้องหันหน้าเข้ามา ‘ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์’ ทำให้เกิดทิศทางการพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบที่จะเกิดประโยชน์กับชุมชนท้องถิ่นสูงสุดเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกันขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์ เพราะเมื่อทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น เมื่อเกิดผลประโยชน์หรือผลเสีย ทุกฝ่ายจะได้ร่วมกันรับผิดชอบและร่วมรับผลประโยชน์ในระยะ

ชาวร่วมกันการร่วมคิดร่วมวางแผนเพื่อให้เกิดทิศทางการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนให้สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวได้

บทความชิ้นนี้ ผู้วิจัยให้ความสนใจไปที่ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น จังหวัดสมุทรสงคราม ว่าจำเป็นต้องสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยว และสิ่งแวดล้อม ให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชนนักท่องเที่ยว และชาวบ้าน สร้างความพึงพอใจให้นักท่องเที่ยว และสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยจึงนำเสนอผลการศึกษา เรื่อง “การจัดการและฟื้นฟูชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม: กรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม” ว่าควรจะมีลักษณะรูปแบบเป็นอย่างไร ตลอดจนการนำเสนอถึงจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของการจัดการและฟื้นฟูชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม เพื่อที่จะได้เป็นแนวทางพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ต่อไป

2. จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเพื่อสามารถสัมผัสได้ถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของตลาดน้ำอัมพวา สมุทรสงคราม
2. เพื่อแนวทางเพื่อการป้องกันและการแก้ไขปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ผู้วิจัยลงพื้นที่ พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ คือ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
2. ผู้ให้ข้อมูลที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็น นักท่องเที่ยว ชาวบ้านในชุมชน เจ้าหน้าที่การท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจค้าขาย และที่พักนักท่องเที่ยว รวมจำนวน 30 คน
3. การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เก็บข้อมูลภาคสนามจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลในประเด็นการศึกษาวิถีชีวิต ลักษณะของการท่องเที่ยว และการให้ความหมายชุมชนตลาดน้ำอัมพวา ใช้วิธีตรวจสอบแบบสามเส้าด้านแหล่งข้อมูลจากบุคคล สถานที่ และระยะเวลา ในขณะที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับความน่าเชื่อถือ
4. วิเคราะห์ข้อมูลโดยนำข้อมูลที่ได้จากคำร่า เอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์ มาจำแนกหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ นำมาตีความ สร้างข้อสรุป และนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์

4. ข้อค้นพบจากการลงพื้นที่วิจัย

4.1 แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเพื่อสามารถสัมผัสได้ถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของตลาดน้ำอัมพวา สมุทรสงคราม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นหลักความรู้อันเกิดจากความสามารถประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดในการประดิษฐ์คิดค้นของคนในท้องถิ่น ที่เป็นผลมาจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงคนรุ่นปัจจุบัน เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เกิดจากการสืบสาน

สืบทอดประสบการณ์จากรุ่นถึงรุ่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน ถ้าถูกละเลย ขาดการยอมรับ และถูกทำลายลง ก็จะสูญหายไป ไร้ซึ่งภูมิปัญญาของตนเอง ทำให้คนในท้องถิ่น ไม่มีศักดิ์ศรี ขาดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ ท่ามกลางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้มีการปรับเปลี่ยนตลอดเวลา กระแสการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ทวีความต้องการมากขึ้น (นิพนธ์ กมร และพัชรีย์ ตันติวิภาวิน, 2561, น.30)

ด้านวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนอัมพวา

วิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย และขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของแต่ละสังคม ซึ่งโดยทั่วไปแต่ละชุมชนจะมีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน ชุมชนอำเภอมะปราง ซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งในสามของจังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดที่มีขนาดพื้นที่เล็กที่สุดของประเทศไทย เมื่อก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ไม่มากนัก ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2310 ผู้คนอพยพมาอยู่กันมากขึ้น เพราะมีทำเลที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกและเป็นที่อยู่อาศัย โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นสวนผลไม้ คนส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้มีอาชีพเกษตรกรรม และการทำสวน ได้แก่ สวนลิ้นจี่ สวนส้มโอ สวนมะพร้าว สวนมะม่วง เป็นต้น ซึ่ง อัมพวา เป็นอำเภอเล็กๆ ที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีสายน้ำ แม่น้ำ และลำคลองจำนวนมากไหลผ่าน เสมือนเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยง คนในพื้นที่นี้มาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำแควน้อย คลองจุกพามณี คลองตรง คลองบางพิลลอก คลองโคก เป็นต้น บริเวณนี้เดิมเป็นพื้นที่สวน มีต้นมะพร้าว และต้นมะม่วง อยู่เป็นจำนวนมาก ต้นมะพร้าว นั้น เป็นพืชหลักของสมุทรสงคราม และมีอยู่ทั่วไป ส่วนต้นมะม่วง มีการปลูกอยู่อย่างหนาแน่นที่บริเวณนี้ จึงใช้ชื่อ อัมพวา

หากจะกล่าวถึง ตลาดน้ำ ชื่อดังในเมืองไทยแล้ว ชื่อแรกที่ผุดขึ้นมาในความรู้สึกนึกคิดของหลายคน คงต้องเป็น ตลาดน้ำอัมพวา ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดัง ในเรื่องของ การอนุรักษ์วิถีชีวิตริมน้ำแบบดั้งเดิม ภายในคลองอัมพวา แห่งนี้ เต็มเปี่ยมไปด้วยเสน่ห์ของบ้านเรือนสองริมฝั่ง ที่ยังคงความโบราณไว้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นตลาดน้ำยามเย็นแห่งแรกของเมืองไทย โดย ความร่วมมือร่วมใจชุมชนในท้องถิ่น ได้พยายามพลิกฟื้นตลาดน้ำอัมพวาในอดีตกลับมาเพื่ออนุรักษ์ความเป็นอยู่ของชุมชนริมน้ำ โดยปรับเวลามาเป็นช่วงเวลาเย็นๆ ที่เหมาะแก่การเดิน เลือกชม เลือกซื้อ สินค้าหลากหลายชนิด ทั้ง อาหาร การกิน อาหารทะเล กุ้งเดี่ยวเรือ ผักไทย หอยทอด กาแฟ โอเลี้ยง ขนมไทย ผลไม้ พืชผัก ขนมหวาน ของใช้ ของประดับ ที่พ่อค้า แม่ขายนำมาทั้งทางเรือ ส่วนบนบกก็มีรถเข็นขายของ และร้านขายของที่ระลึก แบบคลาสสิก/ร่วมสมัย ที่ให้อารมณ์เหมือนกำลังย้อนกลับไปในอดีต และใช้ชื่อตลาดน้ำ แห่งนี้ ว่า "ตลาดน้ำยามเย็น" ซึ่งจะมิประจำทุกวันศุกร์ วันเสาร์ และวันอาทิตย์ รวมถึงวันหยุดนักขัตฤกษ์ โดยเริ่มตั้งแต่วเวลาประมาณ 16.00 นาฬิกา เป็นต้นไป

"ตลาดน้ำอัมพวา" เป็นตลาดน้ำที่เปิดให้คนมาเยี่ยมชมในยามเย็น เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เน้นเรื่องชุมชนวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ธรรมชาติและ การอนุรักษ์ ซึ่งปัจจุบันได้มีผู้คนหลั่งไหลเข้ามาเยือนเป็นจำนวนมาก สองฝั่งคลองอัมพวา ยังมีวิถีชีวิตอิกรูปแบบหนึ่งให้ได้สัมผัส คือ บ้านเรือนเรียงรายเป็นแถวยาว ที่ยังคงรูปแบบเดิมของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนไว้ก่อนข้างสมบูรณ แต่ละบ้านจะมีสินค้าพื้นเมือง สินค้าภูมิปัญญา ของที่ระลึก ไปสการ์ต งานฝีมือ กาแฟโบราณ อาหารไทย ขนมไทย ผลไม้ มาบริการให้นักท่องเที่ยวได้จับจ่ายเช่นกัน มีภูมิปัญญาไทยด้านแพทย์แผนไทย มาคอยบริการนวดฝ่าเท้าให้นักท่องเที่ยวเพื่อคลายเมื่อย ที่น่าสนใจไปกว่านี้ คือ มีร้านทำขนมไทยใน

วรรณคดีแห่งรัชกาลที่ 2 ที่จัดสรรอย่างประณีต งดงาม วางขายอยู่ริมทาง อาทิ ทองเอก จำมงกุฏ เสน่ห์จันทร์ เป็นต้น

กิจกรรมชุมชน ที่สะท้อนถึงวิถีความเป็นอยู่ชุมชนริมน้ำ ที่ถือว่าเป็นกิจกรรมโดดเด่นที่ชุมชนตลาดอัมพวา ได้จัดบริการไว้ให้นักท่องเที่ยว คือ การนั่งเรือท่องเที่ยวตามแม่น้ำแม่กลอง และไหว้พระตามวัดที่อยู่ติดริมแม่น้ำ ชมวิวทิวทัศน์ ตามลำคลอง และอีกหนึ่งบริการที่โดดเด่นมากอีกกิจกรรม คือ การล่องเรือชมหิ่งห้อย นั่งเรือชมหิ่งห้อยแสงระยิบ ระยับจากแมลงตัวน้อย กระพริบแสงแข่งกับดวงดาวบนท้องฟ้ายามราตรีบนต้นลำพู ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมชุมชนที่โดดเด่น ซึ่งทั้งนี้ อัมพวา ถือเป็นแหล่งที่มีหิ่งห้อยมากที่สุดในประเทศไทย เพราะมีทำเลเหมาะสม แมลงเหล่านี้มักขึ้นชอบน้ำกร่อย โดยจะกินน้ำค้างบนยอดต้นลำพูเป็นอาหาร ช่วงที่เป็นตัวหนอนจะกินหอย ส่วนกลางวันจะหลบอยู่ตามพงหญ้าหรือวัชพืชขึ้นและ กลางคืนจึงจะออกผสมพันธุ์

การท่องเที่ยวมักจะถูกเป็นจำเลยเสมอเมื่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี หรือสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน หรือสภาพแวดล้อมในชุมชนบางแห่งมีอันต้องเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนริมคลองอัมพวาที่เช่นกัน แม้ความรุ่งโรจน์ในอดีตของชุมชนสองฝั่งคลองอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม จะมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และรุ่งเรืองมากในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยเป็นพื้นที่ทำแล่นอุตสาหกรรมทางการเกษตรจนกล่าวได้ว่าอัมพวาเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาเลยทีเดียว และยังเป็นชุมชนการค้าพาณิชย์ที่เรือสินค้าขึ้นล่องมาทางลำน้ำแม่กลองและคลองอัมพวาที่แยกมาจากแม่น้ำแม่กลองแห่งนี้ก็กลายเป็นศูนย์กลางการค้าทางเรืออันคึกคัก แต่ความรุ่งเรืองของชุมชนแห่งนี้ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้กับความเปลี่ยนแปลงแห่งกาลเวลา เมื่อถนนเริ่มตัดเข้ามาถึง การเดินทางสัญจรทางน้ำก็ค่อยๆ ลดความสำคัญลง ที่สุดบ้านเรือนร้านค้าที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวชั้นเดียวสองฟากฝั่งคลองอัมพวาที่หันหน้าบ้านออกริมคลองและทุกหลังมีบันไดลงทำน้ำซึ่งเคยเป็นย่านการค้าทางเรือที่คึกคัก ก็กลับเงียบเหงาเหมือนเป็นชุมชนร้าง ด้วยคนหนุ่มคนสาวต่างเข้าเมืองใหญ่หรือไม่ก็เดินทางไปทำมาหากินอะไรที่ไม่จำเป็นต้องใช้อาคารเรือนแถวอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองอัมพวาอีกต่อไป ผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะคนแก่คนเฒ่า คนแก่คนแก่ของที่นี่นั้นก็อยู่กินกันไปตามประสา แต่จะหาความคึกคักเหมือนเช่นอดีตคงไม่มี ดูเหมือนลมหายใจและวิถีชีวิตผู้คนริมสายน้ำนี้จะอ่อนล้าโรยแรงลงไปทุกที

แต่ก่อนที่ทุกอย่างจะสายเกินไป สมาชิกในชุมชนริมคลองอัมพวาที่เกิดการรวมตัวขึ้นเพื่อพลิกฟื้นความรุ่งเรืองเช่นในอดีตขึ้นมาอีกครั้งตามโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ที่ทางคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เข้ามาเป็นแม่ข่ายในการฟื้นฟู โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์รูปแบบของชุมชนที่มีอาคารเรือนแถวไม้ชั้นเดียวหลังคามุงกระเบื้องสองฟากฝั่งคลองอัมพวาอันเป็นเอกลักษณ์ อาคารไม้เหล่านี้เป็นเครื่องบอกเล่าถึงความเป็นมาของชุมชนการค้าริมสายน้ำได้เป็นอย่างดี แต่การฟื้นฟูชีวิตชุมชนมีอาจทำได้ด้วยการตกแต่งอาคารบ้านเรือนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะชาวบ้านต่างเห็นพ้องต้องกันที่จะฟื้นฟูชีวิตตลาดน้ำอัมพวาขึ้นมาใหม่ เพื่อสร้างความคึกคักตามวิถีชุมชนดั้งเดิม และยังเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านชาวสวนรอบข้างได้นำผลิตผลทางการเกษตรออกมาจำหน่ายโดยตรงกับนักท่องเที่ยว นั่นจึงทำให้ตลาดน้ำอัมพวาที่ได้หยุดปิดตลาดและเลิกกันไปเมื่อหลายสิบปีก่อนได้เกิดขึ้นมาอีกครั้ง (ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์, 2549)

วิถีชีวิตชุมชน ของตลาดน้ำยามเย็น แห่งนี้ ยังพยายามที่จะคงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด และระบบงานธรรมชาติ น้อยที่สุดเนื่องจากที่นี่มีลักษณะทางกายภาพเป็นคูคลอง ขนบประเพณีดั้งเดิมของคนกลุ่มนี้ก็ยังคงมีความต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนคนไทยยุคโบราณ ที่ใช้ประโยชน์จากน้ำ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจน

ลักษณะนิสัยที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน แม้ทุกวันนี้สังคมจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน แต่ “ตลาดน้ำอัมพวา” ยังคงยืนหยัดสืบต่ออยู่ในความเป็นวิถีชุมชนดั้งเดิมได้เป็นอย่างดี

วัฒนธรรมประเพณี ด้านอาหาร

จังหวัดสมุทรสงคราม จัดได้ว่ามีอาหารอร่อยๆ หลากหลายอย่าง โดยเฉพาะในอำเภอ อัมพวาต้องบอกว่าเป็นแหล่งรวมอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งเลยทีเดียว ได้สังเกตได้จากบทกวี “กาพย์ห่อชมเครื่องคาวหวาน” ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากอัมพวา เป็นเมืองประสูติของรัชกาลที่ 2 รวมทั้งเป็นเมืองราชินิกุล คือ เป็นที่ประสูติของพระบรมราชินีรัชกาลที่ 1 และ 2 รวมถึงการเสด็จประพาสต้นยังคลองอัมพวาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 2 ครั้ง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่อัมพวาจะเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำที่สำคัญในอดีต ทำให้มีตลาดน้ำขนาดใหญ่และมีชุมชนริมน้ำที่เป็นศูนย์กลางด้านการค้า ถึงแม้ว่าการพัฒนาการคมนาคมทางบกในภายหลังจะทำให้ตลาดน้ำค่อยๆ ถูกลดความสำคัญไป แต่ทว่าร่องรอยความเจริญของชุมชนริมคลองอัมพวาแห่งนี้ ก็ยังคงปรากฏให้เห็นในงานสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งบ้านไม้เรือนไทย หอแงไม้ เรือนแพ เป็นต้น ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่า 50-100 ปี

จุดเด่นหนึ่งของตลาด น้ำอัมพวา ที่ทำให้ใครหลายๆ คนติดอกติดใจนั้นก็คือ การได้เลือกชิม และซื้อของอร่อยแบบเต็มพิกัด ถ้าใครมาแล้วไม่อิ่มจนพุงกาง ก็เป็นต้องซื้อปลานุกชนิดสองมือหอบหิ้วไม่ไหวกันเลยทีเดียว เรือพายขายอาหารที่จอดเรียงรายอยู่ริมคลองนั้น หลักๆ จะเป็นอาหารทะเลเสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น ปลาหมึกย่าง ปูเผา หอยเชลล์ย่าง รวมถึงกุ้งแม่น้ำตัวโตๆ เผือกมันให้เห็นๆ ส่วนอาหารอื่นๆ ก็มีเช่นกันทั้ง ก๋วยเตี๋ยวเรือ ผัดไท หอยทอด หมูสแต๊ะ ซึ่งมีให้เลือกหลายเจ้ามากๆ ใครถูกใจร้านไหนก็จับจองที่นั่งริมน้ำไว้ได้เลย หรือจะหาซื้อของกินตามมุมต่างๆ ที่มีการจัดสถานที่ไว้ให้ นอกจากนี้ยังมี ขนมหวานอีกนานาชนิด ทั้งที่คุ้นตากันคืออย่าง เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมชั้น ข้าวเกรียบว่าว ขนมหม้อแกว ในหม้อดินเผา ขนมถ้วย เขาก้วย รวมไปถึงขนมไทยโบราณที่หากินยากๆ ที่ตลาดน้ำอัมพวาก็ยังมีให้ได้ซื้อหามาลองชิมกันอยู่ เช่น ขนมลิ่มกลิ้ง ขนมรังไร ขนมลำเจียก ขนมวุ้นในไข่ เป็นต้น และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของจังหวัดสมุทรสงคราม พวกพืชผัก และผลไม้สดๆ จากสวนก็เรียงรายกันมาให้เลือกซื้อกันไม่หวาดไม่ไหว เดินกันจนเหนื่อยแล้วก็สามารถแวะพักดื่มเครื่องดื่มสมุนไพรเย็นๆ หรือจะแวะตามร้านกาแฟโบราณก็มีให้เลือกอยู่หลายร้านเช่นกัน

วัฒนธรรม ประเพณี ด้านงานฝีมือศิลปะ

มิใช่เพียงแต่เรื่องอาหารการกิน เท่านั้น ในตลาดน้ำอัมพวาแห่งนี้ยังเป็นแหล่งรวมงานฝีมือและงานศิลปะไว้ อีกมากมาย เช่น เสื้อยืดสกรีนลายเก๋ๆ ที่มีให้เลือกเป็นร้อยๆ แบบ ของที่ระลึกของฝากรูปแบบต่างๆ ไปสการ์ดลายสวยๆ พวงกุญแจสุดน่ารัก ของเล่นโบราณ หรือแม้แต่ข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน และสำหรับคนที่ชื่นชอบเพลงเก่าๆ พลาดไม่ได้เลยกับ “บ้านครูเอื้อ สุนทรสนาน” ศิลปินเอกแห่งอัมพวา ภายในบ้านจะมีข้าวของเครื่องใช้ส่วนตัวของครูเอื้อจัดแสดงไว้ให้ชม อีกทั้งยังมีซิติเพลงผลงานของครูเอื้อให้ได้เลือกซื้อหาด้วย ใกล้กันกับบ้านครูเอื้อ ก็จะเป็น “โครงการอัมพวา ชัยพัฒนานุรักษ์” โครงการในพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พื้นที่ของโครงการนี้ ถูกแบ่งเป็น 3 ส่วนหลักๆ ได้แก่ พื้นที่สวนชัยพัฒนานุรักษ์ ที่จัดเป็นสวนสาธิตการเกษตรเพื่อการเรียนรู้ ลานวัฒนธรรมนาอะวะรงค์และลานสวนชัยพัฒนานุรักษ์ ลานอนุประสงค์สำหรับจัดกิจกรรมชุมชน ลานจัดแสดงสินค้าชุมชน ส่วนสุดท้ายคือ พื้นที่เรือนแ้วไม้ริมคลองอัมพวา ที่มีร้านซานซาลา เป็นส่วนเชื่อมโยง

พื้นที่สวนกับบริเวณริมน้ำเข้าด้วยกัน ซึ่งบริเวณของร้านชานชาลาที่เป็นร้านจำหน่ายเครื่องดื่มและของว่างจะมีที่นั่งจัดเตรียมไว้มากมาย ใครเดินเล่นเหนื่อยๆ ก็สามารถมานั่งพักได้

4.2 แนวทางเพื่อการป้องกันและการแก้ไขปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น ตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

การมีส่วนร่วมในการจัดการและฟื้นฟูชุมชน

ในการดำเนินการ “การจัดการและฟื้นฟูชุมชนตลาดน้ำอัมพวา สมุทรสงคราม เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสถึงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม นั้น นอกจากโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมพื้นที่คลองอัมพวาและมูลนิธิชัยพัฒนา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมชุมชนในพื้นที่คลองอัมพวาแล้ว ยังมีหน่วยงานอื่นๆ ที่มีบทบาทในการสนับสนุนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน ด้วยผลที่เกิดจากกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนไม่เพียงแต่จะทำให้อาคารบ้านเรือนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ได้รับการอนุรักษ์และซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นการเตรียมการพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ผนวกกับการที่สำนักงานเทศบาลตำบลอัมพวา และชุมชนร่วมกันฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวา มีผลให้ชุมชนอัมพวาพลิกฟื้นจากความเสียหายเป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในระดับประเทศอยู่ถึงในปัจจุบันได้

สภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อการจัดการท่องเที่ยว

การที่อัมพวามีศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในด้านวัฒนธรรมและเชิงนิเวศของสมุทรสงคราม โดยมีพื้นที่เกษตรกรรมที่สมบูรณ์ มีแม่น้ำและคลองสายต่างๆ ที่มีคุณภาพน้ำที่ดี จึงเป็นที่อยู่ของหิ่งห้อยจำนวนมากเนื่องจากการชมหิ่งห้อยเกิดขึ้นในช่วงหัวค่ำ นักท่องเที่ยวจึงมีความต้องการพักแรม จึงเป็นโอกาสของชาวบ้านในการปรับปรุงบ้านเป็นที่พักนักท่องเที่ยว (home stay) ทั้งในพื้นที่ริมคลองอัมพวา และในพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัด ผลของการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนอัมพวาและพื้นที่โดยรอบ ในจังหวัดสมุทรสงคราม ทำให้รายได้ผลิตภัณฑ์ของจังหวัดเพิ่มขึ้น

การอนุรักษ์ฟื้นฟูที่ผลทางด้านวัฒนธรรมประเพณี

ผลจากการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอัมพวา ส่งผลถึงศักยภาพทางการเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของจังหวัด สามารถทำให้คนในวัยทำงานกลับคืนถิ่น ทำให้สังคมประกอบด้วยคนต่างวัยมารวมกัน ก่อให้เกิดการถ่ายทอดและการจัดการความรู้ในการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาและประเพณีที่เกี่ยวกับน้ำ เช่น การฟื้นฟูการลอยกระทงสาย ที่ทำมาจากกาบกล้วย การฟื้นฟูการใส่บาตรพระสงฆ์ทางน้ำ การทอดผ้าป่าเรไร ซึ่งเป็นการทอดผ้าป่าทางเรือ การตัดกาบตรชนมครก การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะการทำเครื่องเบญจรงค์ อาหาร และขนมในวรรณคดีในบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การขยายผลจากการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน

กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอัมพวาและการฟื้นฟูตลาดน้ำให้เป็นต้นแบบ (model) ในการเรียนรู้กระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและตลาดน้ำ หรือตลาดริมน้ำในประเทศไทย จึงมีหน่วยงานจากกระทรวงต่างๆ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และหน่วยงานอื่นๆ เดินทางมาศึกษาและดูงานที่อัมพวา ทั้งนี้เทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบลหลายแห่งได้นำกระบวนการนี้ไปประยุกต์ใช้กับบริบทในท้องถิ่นของตนเองอย่างแพร่หลาย (ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์, 2556) โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดริมน้ำ และตลาดน้ำในภาคกลาง ได้เริ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนที่เปิดดำเนินการภายหลังตลาดน้ำอัมพวา ซึ่งพบปัญหาบางประการ เช่น ปัญหาการจราจรคับคั่ง

ปัญหาเรื้อรังหนึ่งห้อย ปัญหานักท่องเที่ยวหนาแน่นในบริเวณปากคลองอัมพวา เป็นต้น นอกจากนี้ การที่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นนำนักเรียนของอัมพวาไปประยุกต์ใช้ อาจไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากขาดการศึกษาวิเคราะห์อย่างถี่ถ้วนและขาดความเข้าใจกระบวนการ ทำให้การดำเนินการมีปัญหาในภายหลัง อย่างไรก็ตามถือได้ว่าการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอัมพวามีผลต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ ในพื้นที่อื่นๆ ในระดับประเทศ

ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่ตลาดน้ำอัมพวา

จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ทำให้แหล่งท่องเที่ยวอย่างตลาดน้ำอัมพวาได้รับผลกระทบหลายด้าน โดยเฉพาะด้านทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เกิดความเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว และไม่ได้รับการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง จากการเพิ่มขึ้นจำนวนมากของนักท่องเที่ยว ทำให้ผู้ประกอบการมองหาช่องทางในการประกอบธุรกิจเพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบด้านลบที่ตามมา จึงทำให้ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตลาดน้ำอัมพวาได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก จากการที่นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวที่ชุมชนอัมพวาอย่างรวดเร็ว ทำให้คนในชุมชนปรับสภาพและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ไม่ทันกับการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการล่องเรือชมหิ่งห้อยในช่วงวันหยุดที่มีเรือนับร้อยลำให้บริการนักท่องเที่ยวไปชมหิ่งห้อยบริเวณที่มีต้นลำพู บริเวณที่มีหิ่งห้อยจำนวนมากและเป็นเส้นทางหลักที่มีการล่องเรือชมหิ่งห้อยมากที่สุดของจังหวัดสมุทรสงคราม คือ คลองอัมพวาประกอบกับผู้ประกอบการทั้งคนในชุมชนและผู้ประกอบการจากต่างถิ่นที่มาหารายได้ในตลาดน้ำอัมพวาเพิ่มมากขึ้น ภาชนะที่ใส่อาหารส่วนใหญ่จะเป็นภาชนะที่ย่อยสลายได้ยาก เช่น โฟม กระจกพลาสติกต่างๆ เป็นต้น ภาชนะเหล่านี้ ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก

เนื่องจากผู้ประกอบการมุ่งเห็นแต่ความสะดวกรวดเร็วต่อการขาย จึงทำให้สิ่งปฏิกูลเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเกิดจากความมั่งคั่งของผู้ประกอบการในบางรายที่ไม่ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและผู้ประกอบการไม่ได้มีการจัดการสิ่งปฏิกูลเหล่านี้อย่างจริงจัง ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การลดลงของต้นลำพูที่เป็นที่อยู่อาศัยของหิ่งห้อย ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่นักท่องเที่ยวใช้เรือยนต์ในการชมหิ่งห้อย ได้ส่งผลกระทบต่อต้นลำพูหลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นควันทันจากเรือยนต์ทำให้คนในชุมชนเกิดความเดือดร้อน การที่เรือยนต์ปล่อยคราบน้ำมันลงสู่แม่น้ำ ระบบนิเวศของสัตว์น้ำเปลี่ยนแปลงไปและการที่เรือยนต์เล็กหรือเรือหางยาวแล่นด้วยความเร็วทำให้เกิดคลื่นไปกระทบดินริมตลิ่งและใบพัดของเรือหางยาวตะกวดดินให้พังมากขึ้น ทำให้ดินตลิ่งริมคลองพังทลายซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนในชุมชนที่มีบ้านเรือนอาศัยอยู่ตามชายฝั่งคลอง ประกอบกับผู้ประกอบการขับเรือเร็วเพื่อแข่งนักท่องเที่ยวทำให้เกิดเสียงดัง เสียงจากเรือยนต์ได้รับกวนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ทำให้คนชุมชนเกิดความรำคาญเป็นผลให้ตัดต้นลำพู จึงส่งผลทำให้หิ่งห้อยมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งนับเป็นการทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยตรงที่เกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจในการประกอบธุรกิจ และยังส่งผลให้ทัศนียภาพในพื้นที่และความสวยงามของบ้านเรือนในอดีตที่เป็นแหล่งของวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์ได้ถูกลบเลือนลงไปด้วย

จากปัญหาที่เกิดขึ้นกับตลาดน้ำอัมพวาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการใช้ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวอย่างขาดความรู้ความเข้าใจ ระบบนิเวศถูกทำลายทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนและต้องมีการบริหารงานอย่างเป็นระบบ เพื่อให้แหล่งท่องเที่ยวอย่างตลาดน้ำอัมพวาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนต่อไป เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เป็นสิ่งที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน ดังนั้น ถ้าทรัพยากรถูกใช้ไปและไม่ได้รับการดูแลรักษา อีกไม่นานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในปัจจุบันที่ตลาดน้ำอัมพวาก็จะหมดลงไป

ปัจจุบันตลาดน้ำอัมพวา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม มีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากตลาดน้ำอัมพวามีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวจากภาครัฐ ซึ่งทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นและผู้ประกอบการต่างถิ่นมาประกอบธุรกิจการค้าเป็นจำนวนมาก จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงไปบ้าง รวมทั้งชาวบ้านที่ประกอบอาชีพ ณ ตลาดน้ำมุ่งเน้นการค้ามากเกินไปจนลืมนึกไปถึงวัฒนธรรม เอกลักษณ์ และสภาพแวดล้อมของตลาดน้ำที่มีมาแต่เก่าก่อน จากการที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม ห้างร้านเป็นจำนวนมากทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณตลาดน้ำอัมพวาไปด้วย จากการทบทวนเอกสาร งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง เห็นว่าภาครัฐ และเอกชน ชาวบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งแสดงความคิดเห็น เสนอแนะแนวทางและนโยบายในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของตลาดน้ำอัมพวาอย่างต่อเนื่อง เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ความเป็นเอกลักษณ์ วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ซึ่งสามารถทำได้ในด้านต่างๆ ดังนี้

- 1) ด้านการจัดการทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น กำหนดให้มีมาตรการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัญหาเรื่องขยะในพื้นที่ท่องเที่ยว ในชุมชน ในลำคลองต่างๆ รวมทั้งปัญหาเสียงดัง และมลพิษที่เกิดขึ้น
- 2) ด้านการให้การศึกษา และฝึกอบรม เช่น สนับสนุนกิจกรรมที่สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่นักท่องเที่ยวและเยาวชนในพื้นที่
- 3) ด้านประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการตลาด เช่น สนับสนุนด้านประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวให้กับประชาชนและนักท่องเที่ยวในพื้นที่นั้นๆ
- 4) ด้านการส่งเสริมการลงทุน เช่น จัดทำงบประมาณในการส่งเสริมการลงทุนด้านการท่องเที่ยวแก่ชุมชน
- 5) ด้านการมีส่วนร่วม เช่น ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินการ การประเมินผล และการได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย นั้น ไม่ว่าจะเกิดเหตุภัยธรรมชาติ ภัยการเมือง หรือ เหตุการณ์ใดๆ นักท่องเที่ยวยังคงหลงใหลเข้าประเทศอย่างไม่ขาดสาย เพราะประเทศไทย เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งหาดทรายที่สวยงาม ภูเขาที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งมีประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ อาหารที่โดดเด่นหลากหลายชนิด และไมตรีจิตของคนไทย การจะพัฒนาการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์กับชุมชนท้องถิ่น นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น แต่ความท้าทายที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ปัจจุบันที่ทำให้ชุมชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว มี 2 ปัจจัยหลัก คือ

- 1) ชุมชนไม่เข้าใจว่าจะเข้ามามีส่วนร่วมทำไมเพื่อประโยชน์ใดตนเองอยู่ตรงไหนของการท่องเที่ยว และ
- 2) ชุมชนไม่รู้ว่าจะเข้ามามีส่วนร่วมอย่างไร

สิ่งที่สำคัญที่สุดในการก้าวข้ามปัจจัยท้าทายทั้ง 2 ประการ นั้นได้ คือการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการรู้เท่าทัน ข้อดี และข้อเสียของการท่องเที่ยว การบริหารจัดการและการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรท้องถิ่น การเป็นเจ้าของที่ดิน การสังเกตเห็นถึงโอกาสในการเชื่อมโยงชุมชนกับการท่องเที่ยว เป็นต้น

5. อภิปรายผลจากการวิจัย

การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องในท้องถิ่น เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้คนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร และรักษาระบบนิเวศท้องถิ่น พัฒนาเศรษฐกิจ รวมถึงความสามารถและสร้างกำลังใจให้กับชุมชนของตนเองด้วย จากข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย เรื่อง “การจัดการและฟื้นฟูชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม: กรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นตลาดน้ำอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม” ในครั้งนี้ พบว่าการท่องเที่ยวที่กำลังเป็นประเด็นที่น่าสนใจ คือ การท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม ชุมชนและสังคม ให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและยั่งยืน การพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาที่มีการคำนึงถึงความเสียหายของสิ่งแวดล้อม มีการป้องกันปัญหาที่เกิดแก่สิ่งแวดล้อม หรือถ้าจำเป็นจะต้องเกิดความเสียหาย ก็จะต้องทำในขอบเขตที่เสียหายน้อยที่สุด องค์ประกอบหลักที่สำคัญของการจัดการและฟื้นฟูชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ได้ต้องมีองค์ประกอบหลัก ที่ประกอบด้วย

1) องค์ประกอบด้านพื้นที่ เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น รวมทั้งแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Eco-system) ในพื้นที่นั้นๆ

2) องค์ประกอบด้านการจัดการเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อ (Responsible Travel) โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมไปถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและจำกัดมลพิษ ภาวะ และควบคุมอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการยั่งยืน

3) องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้ศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง

4) องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด วางแผน ปฏิบัติตามแผน ได้รับประโยชน์ติดตาม ตรวจสอบ ตลอดจนร่วมบำรุงรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว อันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่น ทั้งการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษา และจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย

จากองค์ประกอบหลักที่สำคัญทั้ง 4 องค์ประกอบดังกล่าว จะเห็นว่าองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม นั้นจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่น ทั้งการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษา และจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Local participation) แนวโน้มของการเปิดให้ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม และเข้ามาจัดการกับการท่องเที่ยวเอง มีแนวโน้มที่ชัดเจนและสูงขึ้นเรื่อยๆ แนวทางป้องกันและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้เสื่อมโทรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว นั้น รุ่งทิพ ว่องปฏิการ (2547) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยว โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความต้องการ ความริเริ่ม เสนอความคิดเห็น ร่วมประชุมให้ข้อมูล วิเคราะห์ ตัดสินใจ และพัฒนากระบวนการ/ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง และเป็นการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และเป็นการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นด้วย โดย

การสร้างฐานความรู้ความเข้าใจในด้านต่างๆ ให้กับชุมชนก่อน เช่น หลักการ แนวทาง ลักษณะของทรัพยากรการท่องเที่ยว ลักษณะและพฤติกรรมของกลุ่มตลาด เพื่อให้ชุมชนมีความสามารถในการจัดการและพัฒนาทรัพยากรและการท่องเที่ยวได้อย่างเป็นระบบ ถูกต้อง

ความเหมาะสมกับการจัดการกับผลกระทบของการท่องเที่ยวชมหิ้งห้อยของคลองอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ก็ต้องการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อหาแนวทางการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานในการหาแนวทางคงไว้ซึ่งสภาพธรรมชาติ ร่วมมือกันจัดระบบการชมหิ้งห้อย และเป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนรู้ถึงกระบวนการจัดการกับผลกระทบที่เกิดจากนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมหิ้งห้อยว่ามีผลกระทบทางด้านดีและด้านเสียอย่างไรบ้าง ต่อชุมชน และหาแนวทางและวิธีการในการแก้ไขปัญหาต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม การดำรงชีวิตอยู่ การท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว และรวมถึงทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในอัมพวา

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

การให้ความรู้เกี่ยวกับการรักษาสภาพแวดล้อม การสร้างความตระหนักในการรักษาสภาพแวดล้อม เพื่อการดำรงอยู่ของหิ้งห้อย สามารถทำได้โดยการให้คำแนะนำนักท่องเที่ยวในการชมหิ้งห้อยเชิงอนุรักษ์ เช่น การชมหิ้งห้อยอย่างถูกวิธีโดยไม่ดึงกิ่งต้นลำพู ไม่จับตัวหิ้งห้อย ไม่ส่งเสียงดังรบกวนชาวบ้าน การรักษาความสะอาดไม่ทิ้งขยะลงในน้ำตลอดเส้นทางล่องเรือชมหิ้งห้อย

นอกจากให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวแล้ว องค์กรปกครองท้องถิ่นควรให้ความรู้กับผู้ประกอบการ เจ้าของท่าเรือ คนขับเรือ เกี่ยวกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อชุมชน และหิ้งห้อย ทั้งทางด้านบวกและด้านลบ เช่น การควบคุมน้ำเสียจากครัวเรือนริสอร์ท และ โฮมสเตย์ การดับเครื่องยนต์เมื่อจอดล่องชมหิ้งห้อย รวมทั้งการขอความร่วมมือกับผู้ขับเรือในช่วงเวลาการให้บริการเที่ยวสุดท้ายเพื่อไม่ให้ฉีกเกิน ไปและเกิดความรบกวนชาวบ้านที่อาศัยอยู่สองฝั่งคลองอัมพวา

ทั้งยังสามารถสร้างการปลูกฝังความรู้ให้กับเยาวชนในพื้นที่ โดยการให้ความรู้เรื่องหิ้งห้อย การดูแลต้นลำพู หรือบำรุงรักษาสภาพพื้นดินบริเวณต้นลำพู และการอนุรักษ์ต้นลำพู

ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1. ควรมีการจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีแผนการดำเนินงานร่วมกันหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานการท่องเที่ยวภาครัฐและเอกชน สถาบันการศึกษาและบริษัทท่องเที่ยวเอกชน รวมไปถึงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและชาวบ้านในชุมชน

2. ควรมีการจัดทำโครงการประเมินการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมไปถึงการควบคุมการก่อสร้างสถาปัตยกรรมที่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่น การอบรมให้ความรู้แก่ผู้ที่มีส่วนได้เสีย และมัลติเทคส์ เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาความขัดแย้งทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติ

3. การกำหนด นโยบายการศึกษาของรัฐเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการอนุรักษ์วัฒนธรรม และทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่เป็นเครื่องมือในการจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

4. การกำหนดนโยบายท่องเที่ยวของรัฐจำเป็นต้องส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อสร้างความตระหนัก ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวของท้องถิ่น

5. เสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และเปิดพื้นที่ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการประเมิน และที่สำคัญคือมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์มากยิ่งขึ้น

6. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ ภาครัฐ องค์กรที่เกี่ยวข้อง และคนในชุมชนไม่ควรมุ่งเน้นประโยชน์ทางด้าน เศรษฐกิจเพียงด้านเดียวเป็นสำคัญ ควรมุ่งเน้นวัตถุประสงค์และความต้องการของเจ้าของชุมชน และประโยชน์ที่ชุมชนพึงจะได้รับอย่างยั่งยืนในทุกๆ ด้านทั้งด้านคุณภาพชีวิต ความมั่นคงทาง สังคม ความงามทางศิลปวัฒนธรรมของชุมชนด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการรุกกร่อนทางวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม/ทรัพยากรธรรมชาติ ที่อาจเกิดขึ้นได้

เอกสารอ้างอิง

- นิพนธ์ ภูมิ และพัชรีย์ ตันติวิภาวิน (2563). การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านภาคเหนือตอนบนของไทย. *วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์* 6 (2),30
- ทิพวรรณ พุ่มมณี. (2558). *การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- รุ่งทิพ ว่องปฏิการ. (2547, มกราคม-มีนาคม). การท่องเที่ยวกับการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม. *อุตสาหกรรมท่องเที่ยว*, 20(1).
- วิลาวัลย์ ภูมิสุวรรณ. (2548). *การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์. ประสบการณ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมพื้นที่ชุมชนริมคลองอัมพวา. *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย*, 2549.
- ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์. (2556). *อัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำ : แม่กลองและบางปะกง*. (พิมพ์ครั้งที่ 1) กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2561). *แผนปฏิบัติการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยชุมชนอย่างยั่งยืนและสร้างสรรค์ พ.ศ. 2561- 2565 และเกณฑ์คัดเลือก 303 ชุมชน*. Retrieved from secretary.mots.go.th:https://secretary.mots.go.th/ewtadmin/ewt/secretary/news
- Seba, J. A. (2012). *Eco tourism and Sustainable Tourism: New Perspectives and Studies*. Canada: Apple Academic Press.
- Tourism Canada. (1990). *An action strategy for sustainable tourism development: Globe '90*. Ottawa: Tourism Canada.